

Rozvíjanie empatie sociálnych pracovníkov prvkami

Arteterapie v období po pandemickej situácii (covid-19)

Developing the empathy of social workers with use of art therapy elements in the period after pandemic situation (COVID-19)

Jaroslava Malček

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety

Recenzent/Review: doc. PaedDr. ThDr. Monika Zaviš, PhD.

Univerzita Komenského v Bratislave

Pedagogická fakulta

e-mail: zavis@fedu.uniba.sk

Submitted/Odoslané: 25. 08. 2021

Accepted/Prijaté: 11. 09. 2021

Abstrakt:

Dopad pandémie spôsobenej ochorením COVID-19 aktuálne vedie k potrebe posilniť psychologické, poradenské, terapeutické služby pre sociálnych klientov. Prostriedkom môže byť rozvíjanie profesijných zručností sociálnych pracovníkov aj prostriedkami psychológie. Empatia je kľúčovou zručnosťou v sociálnej práci. Arteterapia ponúka prostriedky ako empatiu rozvíjať pre následnú pomoc sociálnym klientom. Cieľom príspevku je prezentovať techniku rozvoja empatie sociálnych pracovníkov a zároveň ponúknuť praktickú techniku s prvkami arteterapie na diagnostiku problému sociálnych klientov, pre pomoc.

Kľúčové slová: Arteterapia, Empatia, Výtvarná interakcia

Abstract:

The impact of the pandemic caused by COVID-19 currently leads to the need to strengthen psychological, counseling, therapeutic services for social clients. The means can be the development of professional skills of social workers as well as the means of psychology. Empathy is a key skill in social work. Art therapy offers resources on how to develop it to help social clients. The aim of the paper is to present the technique of developing the empathy of social workers and at the same time to offer a practical technique with

elements of art therapy for diagnosing the problem of social clients for help.

Key words: Art interaction, Art therapy, Empathy

Úvod

Ochorenie COVID-19 spôsobené novým koronavírusom SARS-CoV-2 sa premietlo do celosvetovej pandémie so spoločenskými, zdravotníckymi, socioekonomickými dôsledkami, dopadmi na kvalitu života, duševné zdravie ľudí. Z aspektu psychológie môžeme v tejto súvislosti hovoriť o traumatickej udalosti vplývajúcej na psychiku ľudí pre narušenie rutinných, každodenných situácií a najmä narušenie potreby istoty a bezpečia.

Európska nadácia pre zlepšovanie životných a pracovných podmienok publikovala v máji 2021 správu s informáciou o tom, že jej osobitným záujmom sú dôsledky pandémie pre starších ľudí a potreby starostlivosti o nich, ďalej mládež, ich sociálne začlenenie a sociálnu mobilitu.

V stanovisku k etickým otázkam sociálnej práce Slovenskej komory sociálnych pracovníkov a asistentov sociálnej práce počas pandémie koronavírusu a ochorenia COVID-19 z 03. 05. 2021 sa uvádza potreba sebareflexie, poznávanie osobných

a profesijných limitov a hraníc, dopĺňanie vedomostí a profesijných zručností v sociálnej práci, naliehavosť celostného prístupu ku klientom. Od sociálneho pracovníka a asistenta sociálnej práce sa očakáva intenzívnejšia psychosociálna podpora klientov.

Empatia sa považuje v oblasti sociálnej práce za kľúčovú zručnosť v činnosti sociálneho pracovníka v rámci pomoci sociálnemu klientovi. Je preto namieste hľadať spôsoby, ako ju rozvíjať. V snahe pomôcť sociálnemu klientovi hľadá sociálny pracovník prostriedky, ktorými by mohol pochopiť problém sociálneho klienta.

Sociálny pracovník má zisťovať príčiny sociálnych problémov a byť nápomocný pri riešení sociálnych porúch, zhromažďovať informácie, a tak rozvíjať a zlepšovať schopnosť klienta riešiť jeho vlastnú situáciu (Oláh, Schavel, 2006).

A keďže sa zamestnanci v sociálnych službách snažia pochopiť klientov v celej ich ľudskej zložitosti emócií, myšlienok, motívov, hodnôt, atď., ktoré sa nevyjadrujú iba prostredníctvom slov, jednou z možností je, podľa nás, vcítenie sa do problematiky klienta prostredníctvom výtvarného vyjadrenia.

1 Empatia, teoretické vymedzenie

Termín empatia má pôvod vo filozofii, v umení, v Aristotelovej Rétorike zo 4.

storočia pred n. l.: „*Poněvaž básník má napodobením působit libost, jež vzniká ze soucitu a bázně, jest zřejmo, že to musí vložit do příběhů samých.*“ (Aristotelés, 1999, s. 359).

Na začiatku 20. storočia sa pojem „empatia“ ujal zásluhou filozofa T. Lippsa, ktorý ju dal do súvislosti s vcítením. Ďalej sa etabloval najprv v psychológii vďaka anglickému psychológovi E. B. Titchenerovi, ktorý v roku 1909 vytvoril neologizmus „emphaty“ ako anglický ekvivalent nemeckého „Einfühlung“ a usadil sa v ďalších vedách snažiacich sa pomôcť človeku. Titchener empatiu chápal ako „*projekciu, pri ktorej si človek uvedomuje a zdieľa svoje pocity s inou vnímavou osobou*“ (Mlčák, 2010, s. 35). Lippsovo a Titchenerove pojetie je ekvivalentné pre psychoterapeutické využitie empatie, lebo v ňom empatia súvisí s aktívnou snahou pozorovateľa dobrovoľne sa vcítiť do prežívania pozorovaného človeka (Mlčák, 2010). V rámci psychoterapie S. Freud usudzuje, že porozumenie je dôležitejšie ako terapeutické úsilie, ak sa podarí, terapia bude prebiehať sama od seba. Hlavnou úlohou terapeuta je stať sa pre pacienta zrkadlom jeho sebapoznania. Ďalší psychoanalytik H. Kohut (2018) chápal empatiu ako základ všetkých ľudských interakcií, ako schopnosť porozumieť

sebapozorovaniu druhého človeka. C. Rogers empatiu považoval za dôležitú podmienku terapie, ako porozumenie a vcítenie sa do prežívania klienta (Stehlíková, 2015).

Súčasná vymedzenia pojmu empatia sú rôznorodé, empatia ako altruizmus (Kassin, Fein, Markus, 2006); komplexný fenomén spájajúci kognitívne a emotívne prvky (Eisenberg, 2006, Preston, 2002 in Kassin, Fein, Markus, 2006; Coplan, 2011); emocionálne stotožnenie sa s videním, cítením, chápaním druhej osoby (Hartl, Hartlová, 2010); imaginatívny proces, v ktorom pozorovateľ simuluje psychologické stavy iných (Coplan, Goldie, 2011); schopnosť nadviazať s pacientom vzťah, počúvať ho a venovať mu pozornosť (Goleman, 2014); prosociálne správanie ako zdieľanie emocionálnych stavov druhých a schopnosť porozumieť emocionálnym stavom druhých ľudí (Stehlíková, 2015), vstupovanie do osobného perцепčného sveta druhého človeka a dokonalé zabývanie sa v ňom (Mikoška, Novák, 2017). Empatiu definuje Oxfordský psychologický slovník (2008) v zmysle pochopenia a vkročenia do pocitov a emócií druhého človeka. Sociologický slovník hovorí o empatickom vcítení, schopnosti vžiť sa emočne do situácie druhej osoby alebo sa s ňou identifikovať

natol'ko, aby bolo možné porozumieť jej správaniu (Jandourek, 2007).

Empatia pri bližšom špecifikovaní zahrňuje kognitívny aspekt (Smith, 2006, Goleman 2014; Stehlíková, 2015):

1. tzv. kognitívna empatia, čiže extrémne, citlivé vnímanie emocionálnych signálov, ktoré umožňuje porozumieť spôsobu akým v prípade pomoci klient vníma a premýšľa. Kognitívna empatia, je súčasťou ľudskej výbavy, pretože človek má prirodzenú zvedavosť, potrebu získavať informácie. Prakticky, pri interakcii so sociálnym klientom posilňuje chápanie klienta. Predstavuje mechanizmus, ktorý umožňuje sociálnemu pracovníkovi chápať klientov, porozumieť ich myšlienkam, názorom, motívom, ich konaniu a na základe toho rozhodnúť, kto a akú pomoc potrebuje. Kognitívna aktivita zdôrazňuje akcent mechanizmu vmýšľania sa do psychiky druhých ľudí. Predstavuje komunikačný proces intelektuálneho chápania stavu, či myšlienok druhého človeka bez skutočného prežívania jeho stavov či emócií (Hogan, 1969). K empatii patrí:

2. tzv. emocionálna empatia, teda napojenie sa na druhého človeka, je spoluzdieľaním jeho emócií. Predpokladom je sústredenie pozornosti na tento proces. Z neurologického hľadiska je to dané funkciou prednej insuly, tej istej oblasti v mozgu, ktorá je zodpovedná za

pocity. Najprv vycítíme cudzie emócie vo vnútri nás, pretože náš mozog využije pre pocity druhého človeka rovnaký systém ako pre zaznamenávanie našich vlastných emočných stavov. Empatia je založená na schopnosti vnímať tieto pocity z našich útrobov. Schopnosť vcítiť sa do emócií druhých, emočná účasť, táto afektívna zložka empatie slúži na vcítenie sa do emócií iných a je jedným zo sprostredkujúcich faktorov motivácie prosociálneho správania (Eisenbergerová, 2006). Výskumy neuropsychológie poukazujú na silnejší motivačný vplyv afektívneho aspektu empatie na prosociálne správanie ako kognitívneho aspektu empatie (Stehlíková, 2015).

3. empatická účasť vyvoláva v nás emócie, ako napr. obavy o druhých, klienta a mobilizuje v nás potrebu pomoci.

Súciť sa zakladá na empatii, ktorá zase vyžaduje schopnosť byť pozorný k druhým. Ak si všimame druhých, môžeme sa do ich situácie vcítiť, vycítiť ich pocity a potreby a tomu prispôbiť svoje jednanie Goleman (2014).

Empatia prebieha v rámci interpersonálnej komunikácie, komunikácie medzi dvoma ľuďmi, v procese ich priameho kontaktu ako zložitý proces, v ktorom sa komunikuje (dochádza k výmene informácií) verbálne, neverbálne a paralingvisticky. Mnohí

ľudia, píše Oravcová (2020), si myslia, že najpodstatnejšia je verbálna komunikácia a podceňujú význam iných komunikácií, v zmysle, že vlastné porozumenie obsahu je závislé od počúvania slov, informácií, a ich porozumenie obsahu je dané počutím slov, nevyužívajú efektívne neslovné zložky. A môžu tak nevedomky napomáhať skresľovaniu prenášanej informácie.

2 Možnosti rozvíjania empatie sociálnych pracovníkov výtvarnou tvorbou

Z faktu, že pojem empatie sa prvý krát objavil v súvislosti s interpretáciou vplyvu umenia vyplýva, že pravdepodobne medzi empatiou a umením je blízky vzťah. Buda (1994, s. 221): *„Ak je predmetom umeleckého zobrazenia človek alebo ľudské dianie, puto medzi osobnosťou umelca a percipienta je puto užšie, pretože pri pochopení zobrazenia možno použiť niektorú časť kódov bezprostrednej ľudskej komunikácie.“*

Umelecké produkty vo všeobecnosti predstavujú priestor na prezentovanie bohatosti vnútorného prežívania autora a o bohatosť sprostredkovania emócií, postojov, myšlienok autora prostredníctvom expresie ide. Umelecké prostriedky, aj výtvarné, ponúkajú prístup k spracovaniu skúseností autora, komunikujú obsah percipientovi v podobe

vyjadrovacích prostriedkov výtvarnej komunikácie. Rozvoj empatie sa uskutočňuje aj prostredníctvom mechanizmov projekcie a introjekcie, ktoré sa v rámci výtvarnej interakcie uskutočňujú.

Poznatky o význame empatie môžu pomôcť pri snahe rozvíjať ju. V súčasnosti ale prebieha dlhodobá polemika, v odbornej literatúre nie sú uspokojivo zodpovedané otázky, nakoľko je možné rozvíjať empatiu pomocou špecifických tréningových metód. Niektoré štúdie v oblasti sociálnej práce konštatujú nulový, niektoré dokonca záporný vplyv tréningových programov na úroveň empatie. Iné štúdie hovoria iba o nepatrne pozitívnom vplyve. Absentuje výskum rozvoja empatie, a preto táto oblasť obsahuje stále viac otázok než relevantných odpovedí. Problém rozvoja empatie v pomáhajúcich profesiách zasluhuje koncentrovanú teoretickú a výskumnú pozornosť (Mlčák, 2010).

2.1 Výtvarná interakcia, prvky arteterapie pri rozvíjaní empatie

Vychádzali sme z pozitívnych názorov na rozvoj empatie (Buda, 1994; Siegel, 2010; Mlčák, 2010; Stehlíková, 2015, Mikoška, Novák, 2017). Dôležitým východiskom v zameraní sa na pomoc druhému človeku vcítením bol poukaz Mikošku a Nováka (2017), že zo všetkých

diagnostických metód koreluje s výsledkami terapie veľmi výrazne klientovo hodnotenie terapeutovej empatie. A súčasne potreba, že empatický postoj k pacientovi vedie cez vnímavosť voči vlastnému aktuálnemu prežívaniu, aby fakulty vzdelávajúce odborníkov v pomáhajúcich profesiách kultivovali túto zručnosť. Ďalej sme vychádzali z názorov Steinovej z roku 1917, že vcítenie je ako uchopovanie prežívania samého, vonkajšie vnímanie, dané spomienkou, fantáziou. Až pri vnútornom vnímaní, v ktorom vychádzame zo spomienky, sa táto spomienka môže prejaviť. Môžeme znovu prežívať bolesť. Je možné ju objektivizovať, a tak presahuje subjekt. „Pri vnímaní objektivizovaného prežívania, píše Steinová (2013, s. 104), *museli by sme prejsť všetky rody prežívania, aby sme získali úplnú predstavu. To sa tu dá urobiť len v náznaku*“. Podnietili nás tiež názory Buda (1994), že ak sa snažíme koncentrovať na jedinečnosť druhého človeka, ľahko môžeme naplniť šablóny individuálneho obsahu. Vtedy sa porozumenie približuje empatii. Ak naďalej pozorne sledujeme záležitosť druhého, môžeme dostať spätnú väzbu o vlastnej empatii. Prirodzeným spôsobom sa napomáha empatii, ak sa niekto sám dostáva do situácie svojho významného

interagujúceho partnera. Takáto činnosť uľahčuje orientáciu záujmu i na spôsob prežívania druhého človeka. Ovplyvnili nás názory na kognitívny a emocionálny aspekt empatie (Smith, 2006, Goleman 2014; Stehlíková, 2015). Mnoho sociálnopsychologických výskumov ukazuje, že výmena rolí stupňuje rozvíjanie empatie (Lieberman, 1954 in Buda 1994, Mikoška, Novák, 2017).

Ďalej sme nadviazali na názor Aristotela (1999, s. 339): „*Umenie je tvorba zobrazením mnohých vecí napodobením farieb a tvarov.*“ V umení sa podľa Aristotela predvádza konkrétne, konkrétny život, názorne videný život, vychádza sa zo skutočnosti, zobrazuje podľa nej a musí sa z nej vychádzať. Radosť z napodobňovania nezáleží len na pravom napodobňovaní, ako presné zobrazenie či zrozumiteľné vyslovenie myšlienky, ale v tom, že umelecké dielo vyjadruje iný tvar, nejakú pravdu zobrazovanej skutočnosti. Umelecké dielo je názorne videný život, do ktorého má byť človek ponorený, má rozvíjať obrazotvornosť založenú na priamom poznaní, vcítení (Kříž, 1999).

Zamerali sme sa na rozvíjanie sociálno-psychologickej kompetencie- empatie, zručnosti, ktorá podľa Stehlíkovej (2016) do značnej miery ovplyvňuje osobný, ale aj profesionálny život a psychické zdravie

človeka. Sociálni pracovníci sa neustále stretávajú s ľuďmi, ktorí ich oboznamujú so svojimi problémami, potrebujú pomoc. Chceli sme obohatiť prax sociálnych pracovníkov o prvky psychoterapie, keďže ako píše Oláh, Schavel (2006) sociálni poradcovia pri poradenskom rozhovore môžu využívať aj psychoterapeutické metódy.

Keďže sa podľa Budu (1994) empatia výraznejšie zvyšuje v priebehu skupinového procesu, ktorého podstatou je živá interakcia a vlastný zážitok v terapii a vzhľadom na to, že účasť na výcviku zvyšuje schopnosť empatie, pretože sa pozornosť orientuje na pozorovanie a formulovanie pocitov a na vzájomnú spätnú väzbu, zamerali sme sa na interakciu, ktorá podľa Budu napomáha rozvíjaniu interpersonálnej senzitivity, a tým rozvíja empatiu. Podnietil nás aj poznatok Barona-Cohena (in Mikoška, Novák, 2017), že tzv. hranie rolí medzi psychoterapeutickými technikami prispieva k rozvoju empatie.

Pokúsili sme sa prispieť k rozvoju empatie počas vzdelávania sociálnych pracovníkov v rámci modulu Terapeutické techniky- Arteterapia v školiacom stredisku Vysokej školy zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Dolnej Krupej.

Našou snahou bolo vstúpiť do dialógu medzi dvoma ľuďmi- sociálnymi pracovníkmi, z ktorých jeden bol v roli klienta, ich interakčným hraním rolí, a to výtvarnou tvorbou. Zamerali sme sa na tvorivý proces, pre možný súvis s obohatením praxe sociálnych pracovníkov, aby boli schopní rozpoznať oblasti prežívania klienta, prostriedky ako to dosiahnuť mnohí hľadajú. Prostriedkom na ceste rozvíjania empatie sociálnych pracovníkov bolo kreslenie k zlepšeniu interpersonálnej zručnosti, empatie. Predpokladali sme, že obrázok nesie významy vo svojej expresívnej forme. Čerpá zo zdrojov tvorivosti, ktoré sú každému človeku dané a umožňuje ich vyjadrenie tým, že sa nechá na percipienta pôsobiť. Obrázok má mnoho významov, teda vedie k polemikám a následnému rozvíjaniu záujmu, kladeniu otázok, k diskusii, k verbalizácii tak bežnej v praxi sociálnej práce.

Tvorbu a analýzu výtvarného artefaktu- obrázku, ako vyjadrenia vnútorného prežívania, problému klienta, sme pri hľadaní, objavovaní, pochopení a prijatí druhého človeka považovali za kľúčovú (už samotné kognitívne zaoberanie sa situáciou druhého človeka mobilizuje empatické schopnosti).

Zadali sme: „Vytvorte dvojice, kde jeden z vás bude v roli sociálneho

pracovníka a druhý v roli klienta, ľubovoľného sociálneho klienta. Ten z vás dvoch, ktorý bude v roli klienta, sa pokúsi vyjadriť kresbou nejaký problém ľubovoľného klienta **bez slov, na papier formátu A4 farbičkami sa pokúsiť vcítiť sa do ľubovoľného sociálneho klienta a nakresliť jeho ľubovoľný problém.** Druhý z dvojice, ktorý je v roli sociálneho pracovníka bez verbalizácie, v tichosti pozoruje tvorbu, kreslenie kolegu a snaží sa vcítiť do kreslenej problematiky. Po nakreslení bude priestor na verbalizáciu, dialóg o nakreslenom obrázku tak, že ten z vás, ktorý bol v roli sociálneho pracovníka bude hľadať, formulovať z nakresleného problém klienta, a potom môže klásť otázky, môžete rozvíjať dialóg k nakreslenému problému, vyjadriť spoluúčasť, navrhnúť riešenie, atď. “.

Ďalej prezentujeme výsledky z interakcie dvojice- obrázok, kde bol jeden z dvojice v roli sociálneho pracovníka a druhý z dvojice v roly klienta, prezentujeme následnú verbalizáciu.

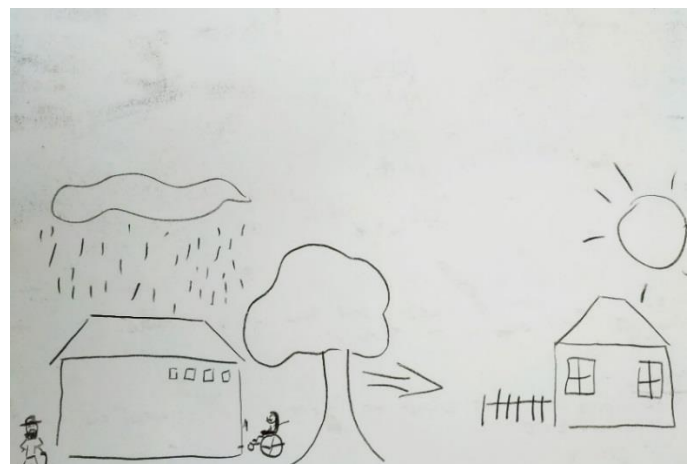
Obr. 1 Výtvarné /vcítenie/ vyjadrenie problému klienta, seniora, dg. Alzheimerova choroba s problémom: *túžba vrátiť sa domov.*

Zdroj: archív autorky

Verbalizácia po nakreslení: Vyjadrenie sociálnej pracovníčky, ktorá bola v roli sociálneho klienta, seniora, dg. Alzheimerova choroba, v snahe výtvarne vyjadriť, vcítiť sa do problému klienta: *túžba vrátiť sa domov*, po nakreslení obrázku z pozície sociálneho klienta povedala: „Veľmi ťažké vcítenie, veľmi ťažko sa môžem vcítiť, čo sa hlavou takéhoto klienta preháňa.“ Interakčná partnerka, ktorá sa snažila z nakresleného vycítiť problém vyjadrila: „napriek tomu som uhádla o aký problém ide.“

Obr. 2 Výtvarné /vcítenie/ vyjadrenie problému klienta, seniora: *túžba ísť domov.*

Zdroj: archív autorky

Verbalizácia po nakreslení: Vyjadrenie sociálnej pracovníčky, ktorá bola v roli sociálneho klienta, seniora, v snahe výtvarne vyjadriť /vcítiť sa/ do problému klienta: *túžba ísť domov*, po nakreslení obrázku povedala: „snažila som predstaviť si klienta, ktorý má túžbu ísť domov, ale rodina ho umiestnila v zariadení, on ich za to odsudzuje. Predstavila som si seba, keby som bola v podobnej situácii, ako by som to brala ja.“

Interakčná partnerka, ktorá sa snažila z nakresleného vycítiť problém v závere povedala: „zistila som z nakresleného problém.“

Obr. 3 Výtvarné /vcítenie/ vyjadrenie problému klientky, dospelaj ženy, matky: *hľadanie bývania s deťmi po smrti manžela*.

Zdroj: archív autorky

Verbalizácia po nakreslení: Vyjadrenie sociálnej pracovníčky, ktorá bola v roli sociálnej klientky, seniorky, v snahe výtvarne vyjadriť /vcítiť sa/ do

problému tejto ženy, matky s problémom: *hľadanie bývania s deťmi po smrti manžela*, po nakreslení obrázku povedala: „Je to môj konkrétny prípad klientky, zložitý problém, veľa zmien, ľahké to bolo vyjadriť, lebo som to zjednodušila názornou kresbou, celý príbeh postupne.“

Interakčná partnerka, ktorá sa snažila z nakresleného vycítiť problém vyjadrila po rozhovore: „hneď som pochopila jej problém.“

Obr. 4 Výtvarné /vcítenie/ vyjadrenie problému klientky, seniorky: *smútok z opustenia rodinného domu kvôli vysokému veku*.

Zdroj: archív autorky

Verbalizácia po nakreslení: Vyjadrenie sociálnej pracovníčky, ktorá bola v roli sociálnej klientky, seniorky, v snahe výtvarne vyjadriť /vcítiť sa/ do problému klientky, seniorky: *smútok z opustenia rodinného domu kvôli vysokému veku*, po nakreslení obrázku povedala: „V roli klientky som sa cítila smutno, napriek vysokému veku sa do rodinného domu už

s manželom nevrátili nakoľko potrebuje intenzívnu starostlivosť.“

Interakčná partnerka, ktorá sa snažila z nakresleného vycítiť problém vyjadrila po rozhovore: „Potom sme si s kolegyňou v roli seniorky spolu problém ešte vyrozprávali.“

Obr. 5 Výtvarné /vcítenie/ vyjadrenie problému klientky, dieťaťa z centra pre rodinu: *nemá žiadnu blízku osobu, cíti sa osamelo.*

Zdroj: archív autorky

Verbalizácia po nakreslení: Vyjadrenie sociálnej pracovníčky, ktorá bola v roli dieťaťa, v snahe výtvarne vyjadriť /vcítiť sa/ do problému dieťaťa: *absencia blízkej osoby, cíti sa osamelo*, po nakreslení obrázku povedala: „Vychádzala som zo skúsenosti s prácou s deťmi, nakreslila som to, čo je najväčší problém, nebolo to úplne jednoduché, musela som najprv dosť rozmýšľať a snažiť sa vcítiť do ich pocitov, spomenúť si na prejavy v správaní alebo rozhovory.“

Interakčná partnerka, ktorá sa snažila z nakresleného vycítiť problém vyjadrila po rozhovore: „podstatu som pochopila, lebo nakreslila slzy“.

Obr. 6 Výtvarné /vcítenie/ vyjadrenie problému klienta, dieťa, 12 rokov s mentálnym postihnutím: *nie je prijatý do rodiny, pocity menejcennosti.*

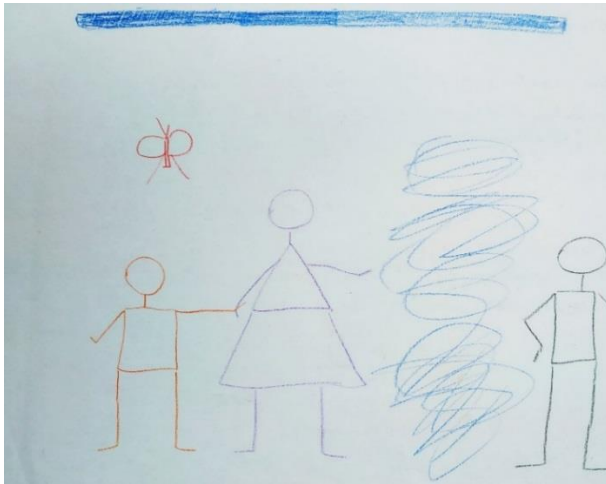

Zdroj: archív autorky

Verbalizácia po nakreslení: Vyjadrenie sociálnej pracovníčky, ktorá bola v roli dieťaťa s mentálnym postihnutím, v snahe výtvarne vyjadriť /vcítiť sa/ do problému dieťaťa s mentálnym postihnutím: *nie je prijatý do rodiny, pocity menejcennosti*, po nakreslení obrázku povedala: „Tento problém bolo pomerne ľahké vyjadriť, lebo poznám dieťa veľmi dobre.“

Interakčná partnerka, ktorá sa snažila z nakresleného vycítiť problém vyjadrila po rozhovore: „dokázala som skôr odhadnúť problém“.

Obr. 7 Výtvarné /vcítenie/ vyjadrenie problému klienta, dieťa: *problémami v učení, v dôsledku rozdelenej rodiny*

Zdroj: archív autorky

Verbalizácia po nakreslení: Vyjadrenie sociálnej pracovníčky, ktorá bola v roli dieťaťa s problémami v učení, v snahe výtvarne vyjadriť /vcítiť sa/ do problému dieťaťa s problémami s učením pre *problém rozdelenia rodiny*, po nakreslení obrázku povedala: „V roli sociálneho klienta som sa cítila zle, nepríjemne, ako klient som necítila potrebu vyjadriť sa obrázkom, bolo potrebné dlhšie „prelamovanie ľadov“ medzi sociálnym pracovníkom a mnou-dieťaťom.“

Interakčná partnerka, ktorá sa snažila z nakresleného vycítiť problém vyjadrila po rozhovore: „odhadla som situáciu ako problémovú, nehody v rodine, problém s otcom, istotu dieťaťa len v matke“.

Obr. 8 Výtvarné /vcítenie/ vyjadrenie problému klienta, adolescenta s autizmom a mentálnym postihnutím

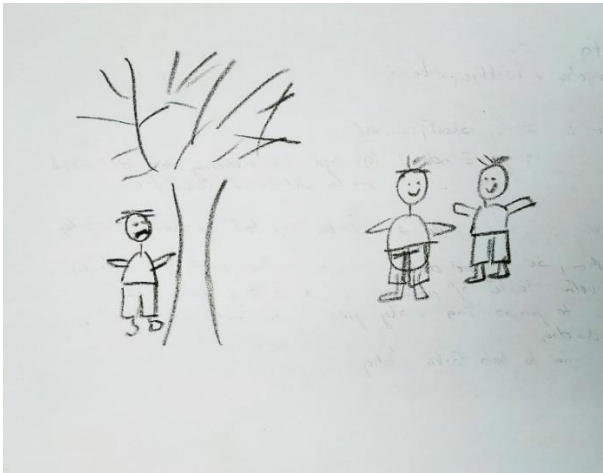

Zdroj: archív autorky

Verbalizácia po nakreslení: Vyjadrenie sociálnej pracovníčky, ktorá bola v roli klientky, adolescentky *s autizmom a mentálnym postihnutím* v snahe výtvarne vyjadriť /vcítiť sa/ do problému adolescentky s ťažkým mentálnym postihnutím, po nakreslení obrázku povedala: „ľahko sa mi to vyjadrovalo a vžilo do jej pozície“.

Interakčná partnerka, ktorá sa snažila z nakresleného vycítiť problém vyjadrila po rozhovore: „nevedela som určiť o aký problém ide, lebo, ako mi povedala „klientka“ ani ona sama nevedela, čo chce vyjadriť.“

Obr. 9 Výtvarné /vcítenie/ vyjadrenie problému klienta, dieťaťa: *neprijatie v kolektíve, šikanovanie*

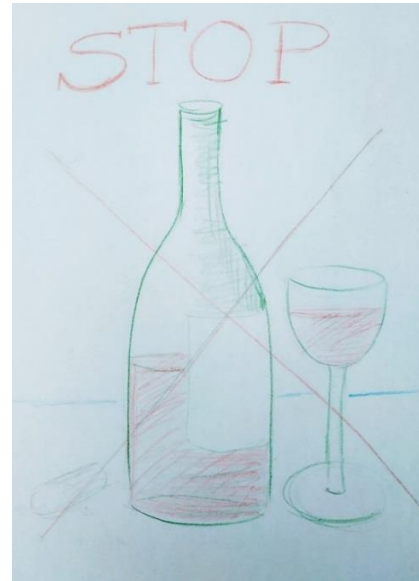

Zdroj: archív autorky

Verbalizácia po nakreslení: Vyjadrenie sociálnej pracovníčky, ktorá bola v roli klienta, dieťaťa neprijatého do kolektívu, v snahe výtvarne vyjadriť /vcítiť sa/ do problému dieťaťa: *šikanovania* po nakreslení obrázku povedala: „Snažila som sa prežívať podobné, zlosť, úzkosť, smútok. Pre mňa to bola ťažká úloha“.

Interakčná partnerka, ktorá sa snažila z nakresleného vycítiť problém vyjadrila po rozhovore: „vedela som z obrázku odčítať problém“.

Obr. 10 Výtvarné /vcítenie/ vyjadrenie problému klientky so závislosťou na alkohole: *dodržiavanie abstinencie, skončenie s pitím*

Zdroj: archív autorky

Verbalizácia po nakreslení: Vyjadrenie sociálnej pracovníčky, ktorá bola v roli klientky so závislosťou na alkohole, v snahe výtvarne vyjadriť /vcítiť sa/ do problému klientky so závislosťou na alkohole a potreby *dodržiavania abstinencie, skončenie s pitím*, po nakreslení obrázku povedala: „Spomenula som si na klientov v práci. Bolo to ľahké nakresliť, ale nie som závislá, tak mi to prišlo zvláštne a čudné.“

Interakčná partnerka, ktorá sa snažila z nakresleného vycítiť problém vyjadrila po rozhovore: „problém som dokázala zistiť a odčítať, bola som empatická“.

Obr. 11 Výtvarné /vcítenie/ vyjadrenie problému klienta, adolescenta: *depresívne ladenie, reaktívna depresia*

Zdroj: archív autorky

Verbalizácia po nakreslení: Vyjadrenie sociálnej pracovníčky, ktorá bola v roli klienta, adolescenta, v snahe výtvarne vyjadriť /vcítiť sa/ do problému adolescenta s *depresívnym ladením, reaktívnou depresiou*, po nakreslení obrázku povedala: „Cítila som smútok pri kreslení, vcítila som sa do svojho bývalého klienta, vcítenie bolo ľahké, vďaka porozumeniu problému, rozchodu rodičov“. Interakčná partnerka, ktorá sa snažila z nakresleného vycítiť problém vyjadrila po rozhovore: „vedela z obrázku odčítať problém“.

„*Preniknutie*, píše Steinová v roku 1917 (2013, s. 94), *do súvislostí zmyslu mi pomáha správne pochopiť mnohoznačné výrazy. Vnútorne vnímanie ukrýva aj možnosť klamu. Ako korektív takýchto klamov sa nám ponúka okrem ďalších*

potvrdení tiež vcítenie. Je možné, že niekto iný ma vidí v pravdivejšom svetle“.

Záver

Cesta poznania sociálneho klienta, klientky je zložitá. Prostriedkom je aj empatia, ktorá sa rozvíja sebapoznávaním, introspekciou v sociálnej interakcii v rámci komunikácie ľudskými aktivitami, čiže aj výtvarnou tvorbou, ktorá je danosťou každého človeka. Rozvíjanie empatie tých, ktorí majú a chcú pomôcť využitím vyjadrovacích prostriedkov výtvarnej komunikácie, strádajúcim, je možnosťou, výzvou v dnešnej dobe po pandemickej situácii COVID-19.

Výtvarné znázornenia klientovej problematiky, ako možný diagnostický prostriedok pre sociálneho pracovníka má význam v tom, že verbálny jazyk prestáva byť prekážkou a výtvarný symbol je reprezentantom problému, ktorý ukazuje alebo vedie k potrebe objasnenia, rozhovoru, vzhľadom na jeho mnohoznačnosť ako aj zástupnosť, nepriamosť a tým možnú bezpečnosť, jednoduchosť, neformálnosť, uchopiteľnosť svojou vizuálnosťou, podnetnosť- rozvíjanie následnej verbálnej komunikácie, atď.

Využitie výtvarného (neverbálneho) vyjadrenia, ako prostriedku vcítenia a otvorenia komunikácie sociálneho pracovníka so sociálnym klientom v praxi

sociálnej pomoci, môže byť vnímané ako nový, netradičný prístup, ktorý má svoje pozitíva aj negatíva. V každom prípade si myslíme, že sú klienti, ktorí takúto ponuku a jej výhody ocenia (najmä deti, adolescenti, klienti so sluchovým postihnutím, s duševnými poruchami, mentálnym postihnutím atď.).

Kresba sociálneho klienta sa pre empatické vcítenie sociálneho pracovníka do problematiky klienta môže stať prostriedkom rozvoja empatie samotného sociálneho pracovníka v procese jeho sebazpoznávania, čo však treba ešte vedecky objasniť.

Obrázok je prostriedkom uľahčenia komunikácie medzi sociálnym pracovníkom a klientom, umožňuje svojou hmatateľnosťou, vizuálnymi kvalitami klásť rôznorodé otázky, dopytovať sa, a tým viesť dialóg pre porozumenie zložitosti problému klienta. Tento empatický verbálny dialóg nad obrázkom je možnosťou vytvorenia bližšieho vzťahu medzi dvoma ľuďmi, vytvorenia dôvery medzi sociálnym pracovníkom a klientom, cestou ku klientovi, ktorú všetci pomoci chtiví sociálni pracovníci hľadajú.

Zoznam použitej literatúry:

ARISTOTELES. 1999. *Rétorika. Poetika*. Praha: Rezek, 1999. 260 s. ISBN 80-86027-14-7.

BUDA, Béla. 1994. *Empatia*. Nové Zámky: Psychoprop, 1994. 340 s. ISBN 80-967148-0-5.

COLMAN, Andrew. 2006. *Oxford Dictionary of psychology*. London: Oxford University Press, 2006. 882 s. ISBN 0-19-861035-1pbk.

COPLAN, Amy, GOLDIE, Peter. 2011. *Empathy: philosophical and psychological perspectives*. New York: Oxford University Press, 2011. 382 s. ISBN 978-01-995-3995-6.

COSTTON, Kevin. 2001. Emotional intelligence needs traditional standards for an intelligence. *In. Intelligence*. 27, s. 256 – 267.

EISENBERG, Nancy, FABES, Richard, SPINRAD, Tracy. 2006. *Prosocial Development. Handbook of child psychology: Social, emotional, and personality development*. John Wiley & Sons, Inc., 2006. ISBN 0-471-27288-4.

GOLEMAN, Daniel. 2014. *Pozornost*. Příbram: Jan Melvin Publishing, 2014. 312 s. ISBN 978-80-87270-94-3.

HART, Pavel, HARTLOVÁ, Helena. 2010. *Velký psychologický slovník*. Praha: Portál, 2010. 790 s. ISBN 978-80-7367-686-5.

HOGAN, Robert. 1969. Development of an empathy scale. *In. Journal of*

Consulting and Clinical Psychology, 33, 307–316.

KASSIN, Saul, FEIN, Steven, MERKUS, Hasel, Rose. 2006. *Social psychology*. Belmont: Wadsworth Cengage Learning, 2006. 784 s. ISBN 13:978-0-495-80945-6.

KOHUT, Heinz. 2018. *The search for the self. Selected writings of Heinz Kohut 1878-1981*. New York: Routledge, 2018. 520 s. ISBN 978-18-5575-884-1.

MEADOWS, James. 2002. New approaches to managing work relationship- Aplikacation of Person cendred Approach to Work and Organizations. In. *Social Behavior and Personality* 30, 552-563.

MLČÁK, Zdeněk. 2010. *Prosociální chování v kontextu dispozičních aspektů osobnosti*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 2010. 237 s. ISBN 978-80-7368-857-8.

JANDOUREK, Jan. 2007. *Sociologický slovník*. Praha: Portál, 2007. 288 s. ISBN 80-7367-269-3.

OLÁH, M., SCHAVEL, M. 2006. *Sociálne poradenstvo a komunikácia*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. ISBN 8080684871.

ORAVCOVÁ, Jitka. 2002. *Interpersonálna interakcia*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2002. 241 s. ISBN 80-8055-690-3.

SIEGEL, D., J. 2009. *Všímavý terapeut*. Praha: Vydavatelství: Maitrea. ISBN 978-80-7500-308-9.

SMITH, Adam. 2006. Cognitive empathy and emocional empathy in human behavior and evolution. In. *The psychological Record*, 56, 3-21.

STEHLÍKOVÁ, Jana. 2015. *Vybrané aspekty prosociálneho správania I*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Pedagogická fakulta, 2015. 96 s. ISBN 978-80-557-0055-6.

STEIN, E. 2013. *K problému vcítění*. Praha: Nadační fond Edity Steinové. ISBN 9788090535107.

VEREŠOVÁ, Marcela. 2011. Psychosociálne a vývinové kontexty multidimenzionálneho systému empatie In. *Chápanie duševných stavov v kontexte kognitívneho vývinu*. Bratislava: SAV, 147-171, ISBN 978-80-99810-32-9.

Euroufond, Európska nadácia pre zlepšovanie životných a pracovných

podmienok [online]. [cit. 2021-06-11]. Dostupné na internete: <<https://www.eurofound.europa.eu/sk/topic/living-conditions-quality-life>>.

Slovenská komora sociálnych pracovníkov a asistentov sociálnej práce [online]. [cit. 2021-06-11]. Dostupné na internete: <<http://socialnapraca.sk/stanovisko-k-etickym-otazkam-socialnej-prace-pocas-pandemie-koronavirusu-a-ochorenia-covid-19/>>.

Kontakt na autora:

PhDr. Bc. Jaroslava Malček
Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety
Palackého 1, Bratislava
e-mail: jaroslavamalcek@gmail.com

Odborný profil autorky:

FF UK Bratislava, psychológia, VŠZaSP sv. Alžbety Bratislava, expresívne terapie, doktorandka